

Tord Johannes Tutturen

Voortrekkermonumentet

Et monument til besvær i det nye Sør-Afrika?

Bacheloroppgave i Bacheloroppgave i Historie

Veileder: Ingar Kaldal

Mai 2019

Foto: South African Heritage Resources Agency

Tord Johannes Tutturen

Voortrekkermonumentet

Et monument til besvær i det nye Sør-Afrika?

Bacheloroppgave i Bacheloroppgave i Historie
Veileder: Ingar Kaldal
Mai 2019

Norges teknisk-naturvitenskapelige universitet
Det humanistiske fakultet
Institutt for historiske studier

Innhold

Kap. 1: Innledning	2
Kap. 2: Historisk og teoretisk bakgrunn	4
Afrikanderne	4
Det store trekket og slaget ved Ncome/Blood River	4
Boerkrigene og Unionen Sør-Afrika.....	6
Voortrekkermonumentet	7
Historiebruk: Sentrale begreper og modeller	8
Kap. 3: Funksjon i samtiden	12
Det politiske landskapet	12
Bakgrunnen for monumentet	13
Et produkt av sin tid.....	15
Kap. 4: Utvikling i bruk og funksjon før og etter 1994	15
Apartheids siste tiår.....	15
Maktskiftet	16
Kap. 5: Det nye minnelandskapet	17
Forvandlingen	17
Offentlig historie og skolebøker	18
En del av et større landskap	21
Freedom Park	22
Ncome-Blood River Heritage Site	23
Et mangfoldig uttrykk	25
Kap. 6: I et større perspektiv.....	27
Kap. 7: Konklusjoner	31
Litteratur	33

Merknad: forsidebildet er hentet fra <https://www.sahra.org.za/voortrekker-monument/>

Kap. 1: Innledning

På et høydedrag sørvest for Pretoria ligger Voortrekkermonumentet, der har det ligget siden det ble ferdigstilt i 1949. Det ble bygget til minne om pionerene (voortrekkerne) fra «Det store trekket» på 1830-40-tallet, da afrikandere (boere) migrerte fra det Kappkolonien, som var under britisk styre, og inn i innlandet hvor de etablerte selvstendige stater. Minnet fra trekket ble frisket opp igjen på 1930-40-tallet da afrikandernasjonalismen også var sterk i Sør-Afrika.

Hvilken funksjon hadde monumentet i sin samtid? Afrikanerne har hatt monopol på historieskrivingen og på den offentlige historiebruken som monumenter. Etter apartheid falt og ANC tok over i 1994, ble mye endret, det gjaldt også bruken og forståelsen av gamle monumenter. Hvordan har det nye styret i Sør-Afrika brukt og endret monumenter bygget under apartheid for å hedre de hvites kamp mot de svarte? Hvilke endringer har forvalterne av monumentet gjort for at det skal å passe inn i det nye Sør-Afrika? Hvorfor har kontroversielle monumenter som Voortrekkermonumentet fått lov til å stå? Er sørafrikanske myndigheters veivalg, med å kun «kommentere» og balansere disse monumentene, et tegn på en sørafrikansk *Vergangenheitsbewältigung* etter 1994? Hva kan et slikt monument brukes til i det nye Sør-Afrika? Dette er spørsmål jeg skal prøve å svare på i denne oppgaven.

Realhistorisk bakgrunn og begreper og modeller som blir sentrale i oppgaven utgjør kapittel 2. I kapittel 3 forsøker jeg å belyse monumentets funksjon i samtiden, både hensikten med monumentet og bruken av det for å legitimere et politisk prosjekt. Ved å kombinere realhistorisk informasjon og begreper og modeller fra historiebruksfeltet, forsøker jeg i kapittel 4 å beskrive utviklingen av monumentets funksjon i tiden før og etter 1994. Med ulike teorier og modeller fra tidligere forskning på Voortrekkermonumentet og andre omdiskuterte minnesmerker i Sør-Afrika, forsøker jeg i kapittel 5 å forstå monumentets plassering i et større minnelandskap. Det nye minnelandskapet lar gamle og nye monumenter stå side om side, er dette et tegn på forsoning og en ny historiebevissthet?

I norsk sammenheng har det vært skrevet lite om Voortrekkermonumentet. Ola Svein Stugu brukte monumentet som et eksempel på historiebruk ved minnesteder og monumenter i boka *Historie i bruk* fra 2008.¹ Lisa Tollfsens hovedoppgave i historie fra 2007, som handlet om mytenes rolle i sørafrikansk identitet og historieformidling før og etter 1994, brukte

---

¹ Stugu 2008: 85-88

monumentet som et eksempel på et manifestert mytisk historiesyn.² Den nyeste publikasjonen som omhandler monumentet er Håkon Rune Folkenborgs bok om historiebruk fra 2018, *Én fortid – mange fortellinger*.³ Avsnittene om Voortrekkermonumentet i kapittelet om offentlig historiebruk bygger utelukkende på Stugu og tilfører ikke noe nytt til diskursen.

Det finnes derimot en rik litteratur om Voortrekkermonumentet på engelsk. Dette er kun et utvalg. Albert Grundlinghs artikkel fra 2001 tar for seg tvetydighetene ved den historiske symbolismen i monumentet. Videre diskuterer han hvordan monumentet kan tolkes i det nye Sør-Afrika. Grundlingh kritiserer tidligere studier for at de fremstiller afrikandernes historieforståelse som uforanderlig og poengterer at mytene er ikke statiske, samt at svarte sørafrikaneres stemmer ikke er tatt med i betraktningen.⁴ Alta Steenkamp undersøker det arkitektoniske språket i Voortrekkermonumentet og diskuterer representasjon av ulike grupper i det nye Sør-Afrika ved å sammenligne monumentet med et moderne museum.⁵

Robyn Kimberly Autry er en mye brukt kilde i nyere artikler. Hun beskriver Voortrekkermonumentet som en «legemliggjøring av afrikandernasjonalisme og afrikander-myter», en svært treffende beskrivelse. I sin artikkel fra 2012 diskuterer hun hvordan ledelsen ved Voortrekkermonumentet har endret narrativet monumentet kommuniserer i retning av å ta vare på afrikanderkultur som en minoritetskultur, ved å gjøre virksomheten sin bredere.⁶ Blant andre Andrew Crampton har diskutert den politiske bruken av monumentet og av historiesynet det representerer ved undersøke retorikken hos politikere som talte ved åpningen av monumentet.⁷

Min oppgave vil bruke begreper og modeller fra historiedidaktikere som Ola Svein Stugu, Klas-Göran Karlsson og Jörn Rüsen, for å forsøke å forstå hvordan historiebruken ved monumentet har utviklet seg. Videre vil jeg trekke inn modeller og observasjoner fra blant andre Sabine Marschall, Carolyn E. Holmes og Melanie Loehwing, som har undersøkt sørafrikansk minnepolitikk, for å forstå Voortrekkermonumentets nye rolle. Jeg vil argumentere for at man kan se en indre og ytre mangfoldiggjøring i Voortrekkermonumentets rolle og betydning. Og at dette kanskje er et uttrykk for en bredere og mer inkluderende historiebevissthet i den offentlige historiebruken.

---

² Tollefsen 2007: 53-58

³ Folkenborg 2018: 127-129

⁴ Grundlingh 2001: 95-112

⁵ Steenkamp 2006: 249-254

⁶ Autry 2012: 146-164

⁷ Crampton 2001: 221-246.

Kap. 2: Historisk og teoretisk bakgrunn

Afrikanderne

Den første europeiske bosetningen i Sør-Afrika – i området rundt Cape Town – ble anlagt som en forsyningsstasjon for nederlandske handelsselskapet Vereenigde Oost-Indische Compagnie (VOC) på midten av 1600-tallet. Bosetningen vokste ettersom selskapets ansatte begynte å dyrke opp jorda i området. Disse hvite sørafrikanerne ble kalt *boere*, som er nederlandsk for bonde. Ettersom den europeiske innvandringen økte, ble de lokale afrikanerne fordrevet og jorda og kveget ble tatt over.⁸ Stadig større områder ble dyrket opp og slaver ble importert fra Asia og andre steder i Afrika for å jobbe på gårdene.⁹ Den hvite befolkningen bestod hovedsakelig av nederlendere, men hadde også innslag av franske hugenotter og tyskere, men disse ble raskt assimilert.¹⁰ Nederlenderne tok med seg sin kalvinistiske tro, og den nederlandsk reformerte kirke var den eneste menigheten i kolonien i over hundre år.¹¹ *Afrikanders* (afrikandere), som de kalte seg, fikk en egen identitet, et eget språk (afrikaans) og kultur. Storbritannia annekterte Kappkolonien i 1795 og overtok kontrollen fra VOC. Kolonien var riktignok tilbake på nederlandske hender i 1803, men fra 1806 var den britisk igjen.¹² Britene tok over styringen i kolonien, introduserte et nytt språk i administrasjonen, og kom med mange forandringer brøt med boernes levemåte.

Det store trekket og slaget ved Ncome/Blood River

På slutten av 1830-tallet brøt mange tusen boer-familier opp og la ut på vandring bort fra Kappkolonien, den utvandringen har blitt kalt det store trekket. Grunnene for det store trekket er mange og er mye omdiskutert. Viktige grunner var mangel på dyrkbart land i Kappkolonien, mangel på arbeidskraft på gårdene, noe som også skyldes at Storbritannia hadde gjort slavehandel og slavehold ulovlig. Storbritannia forbød slavehandel i 1807 og slavehold i 1834. Boerne hevdet også at de ble undertrykt av det britiske styret.¹³ Trekket har også blitt fremstilt som en eksodus, altså med bibelske overtoner med paralleller til utgangen av Egypt, der jødene som guds utvalgte folk flykter fra trelldom og undertrykkelse i Egypt til frihet i et lovet land. Boerne har også blitt fremstilt som et utvalgt folk.¹⁴

---

⁸ Eriksen 2016: 23-32

⁹ Shillington 2012: 221

¹⁰ Eriksen 2016: 25-26

¹¹ Giliomee 2003: 5-6

¹² Eriksen 2016: 10; Reid 2012: 72; Shillington 2012: 271

¹³ Eriksen 2016: 44-49; Giliomee 2003: 144-153; Reid 2012: 74

¹⁴ Reid 2012: 74-75; Tollefsen 2007: 74

Den tradisjonelle litteraturen om afrikandernes historie har fremstilt trekket som en enhetlig og koordinert masse migrasjon, som var et uttrykk for en nasjonal bevissthet.¹⁵ Denne tolkningen har senere blitt utfordret. Det var heller en rekke mindre, uavhengige trekk uten særlig mye samarbeid. Trekket var heller ikke gjort på impuls, på forhånd var det gjort rekognoseringer for å undersøke mulighetene for å bosette seg i innlandet.¹⁶

Boernes trekk østover sammenfalt med det voldsomme ekspansjonen av Zulu-riket under kong Shaka. Ekspansjonen (Mfecane eller Difaqane) førte etter hvert til konfrontasjoner med boerne.¹⁷ Boerlederen Piet Retief begynte forhandlinger om landområder med zulu-kongen Dingane, Shakas etterfølger. I februar 1838 møtte Piet Retief opp med 100 mann for å signere avtalen. Men det var et bakhold og hele følget ble drept.¹⁸ Dingane sendte avgårde soldater for å angripe de andre trekkerne, og i flere av slagene vant zuluene frem. En av trekkerlederne, Andries Pretorius, skal angivelig ha tatt til orde for å avlegge et løfte eller en ed til gud. På engelsk blir løftet kalt «vow» eller «covenant» (pakt). Løftet gikk ut på at hvis gud ville gi boerne seieren mot zuluene, skulle de siden holde dagen hellig og bygge en kirke for å hedre begivenheten. Løftet ble gjentatt daglig. Hvordan eden lød er ikke kjent.

Det avgjørende slaget stod 16. desember 1838 ved elva Ncome, som skulle senere få navnet Blood River på engelsk og Bloedrivier på afrikaans. Boerne, under ledelse av Pretorius, satte oksevojnene i en såkalt *laager*, en fort-formasjon som var lett å forsvare. De litt over 500 boerne og sine medhjelpere vant mot en zuluhær på over 10 000, boerne mistet angivelig ingen, mens 3000 zuluer døde før de slo retrett og elva rant rød, derav navnet.¹⁹ Seieren ble tolket som et bevis på gud var på boernes side, senere ble dette slaget mytologisert og fremstilt som hendelse som hadde reddet hele det store trekket og som viste hvordan de hvite og siviliserte hadde seiret over de svarte og barbariske.²⁰

Det er det store trekket og slaget ved Ncome/Blood River som Voortrekkermonumentet hedrer. Trekket har blitt mytologisert og har hatt stor innvirkning på afrikandernes historiebevissthet.²¹ Etter slaget dro Pretorius og hans følge til zulu-kongedømmets hovedstad, som da var fraflyttet. Her skal de angivelig ha funnet den tidligere nevnte avtalen om landområder, inngått mellom Dingane og Retief. Det har i ettertid blitt reist tvil om

---

¹⁵ Eriksen 2016: 7-8, 46; Giliomee 2003: 153; Reid 2012: 74

¹⁶ Giliomee 2003: 153; Reid 2012: 74

¹⁷ Giliomee 2003: 153; Reid 2012: 76

¹⁸ Giliomee 2003: 164-165

¹⁹ Britz 2018: 6; Giliomee 2003: 165; Grønstad 2012: 57

²⁰ Eriksen 2016: 48; Giliomee 2003: 165; Le May 1995: 49

²¹ Eriksen 2016: 46; Clark & Worger 2004: 13

avtalen noen gang har eksistert, andre sier den har eksistert men at den forsvant etter Boerkrigen.²² Kirken ble bygget i byen Pietermaritzburg, men tradisjonen om å feire årsdagen for løftet døde raskt ut, men ble frisket opp igjen på 1880-tallet. Etter slaget begynte også zulu-kongedømmet å slå sprekker. Mpande, Dinganes bror, som tok boernes side, fikk Dingane drept og ble selv konge.²³ Selv om boerne klarte å etablere republikken Natalia i 1839, varte det ikke lenge før Storbritannia angrep, og boerne måtte fortsette sitt trekk nordover, hvor de etablerte de to boer-republikkene Transvaal og Oranjestaten.²⁴

Boerkrigene og Unionen Sør-Afrika

I 1877 hadde Storbritannia annektert Transvaal og åpnet for opprettelsen av en forbundsstat. Motstanden mot anneksjonen utviklet seg til et opprør i 1880-81, og boerne lyktes i beholde selvstyre. Denne krigen blir kalt Den første boerkrigen, Transvaalkrigen eller Die Eerste Vryheidsoorlog (Den første frihetskriegen).²⁵ På 1880-tallet ble det funnet enorme gull- og kullforekomster i Transvaal. Utvinningen ble dominert av britiske selskaper. De britiske selskapene som opererte i boer-republikkene var naturlig nok underlagt lovverket der, som begrenset driften og utbyttet deres, særlig gjennom toll.

Da den andre boerkrigen (1899-1902) brøt ut, var den blant annet motivert av å få kontroll på gullforekomstene, men det globale kappløpet om land og ressurser, samt den økonomiske trusselen fra Transvaal, må også tas med i betraktningen.²⁶

Britenes brutalitet i krigen, som bruken av konsentrasjonsleirer og den brente jords taktikk i krigens siste fase, gjorde Storbritannia upopulære i Europa. Boerne hadde stor internasjonal sympati, men det hjalp lite. De tapte krigen og de to tidligere boer-republikkene ble innlemmet i Unionen Sør-Afrika i 1910, og unionen ble en *dominion* i det britiske imperiet.²⁷ I 1961 ble Sør-Afrika en republikk og trakk seg ut av det britiske samveldet.

---

²² Grønstad 2012: 57, 67; Tollefsen 2007: 51-53

²³ Giliomee 2003: 165-166

²⁴ Eriksen 2016: 48-49; Giliomee 2003: 166-168

²⁵ Eriksen 2016: 52,73; Giliomee 2003: 228-231; Le May 1995: 66-92

²⁶ Clark & Worger 2004: 14-15; Eriksen 2016: 49-54, 66-69

²⁷ Eriksen 2016: 71-78; Palmer, Colton & Kramer 2014: 669-670

Voortrekkermonumentet

Kort sagt ble Voortrekkermonumentet bygget for å hedre voortrekkerne som koloniserte indre deler av Sør-Afrika under det som blitt kalt det store trekket. Grunnsteinen ble lagt 16. desember 1938, på hundreårsdagen for slaget ved Ncome/Blood River, en sentral hendelse i boernes historie.²⁸ Monumentet er stor granittbygning med en grunnflate på ca 40 ganger 40 meter, og bygningen er 62 meter høy. Arkitekten Gerhard Moerdijk (1890-1958) hentet inspirasjon²⁹ blant annet fra egyptisk arkitektur og andre store monumenter som Völkerschlachtdenkmal i Leipzig og fra Dôme des Invalides i Paris.³⁰

Monumentet er omkranset av en høy steinmur dekorert med relieffer av oksevogner, som spiller hen på *laageren* fra slaget ved Ncome/Blood River. Innvendig i første etasje, som kalles «Hall of Heroes», er veggene prydet med 27 marmorfriser eller relieffer på alle fire vegger. Frisene viser (utvalgte) viktige scener fra voortrekernes historie: vandringen (trekket) fra undertrykkelse i Kappkolonien til selvstendighet i Transvaal og Oranjeristaten. Frise 12 viser landavtalen som ble inngått med Dingane og frise 13 viser hvordan Retief og hans følge blir myrdet. Frise 20 viser trekkerne som avlegger eden før slaget, selve slaget kommer på frise 21. Moerdijk selv var overbevist om frisene ga det sanne bildet av boernes historie. Marmorfrisene danner bokstavelig talt rammen rundt monumentets midtpunkt, en stor sirkelformet åpning i gulvet i første etasje.³¹

Fra dette galleriet kan man se ned på «alteret» i kjelleretasjen som er det naturlige sentrum av monumentet. En spalte i taket slipper sollyset inn 16. desember kl. 12 hvert år. Solstrålen lyser opp alteret med innskripsjonen: *Ons vir jou, Suid-Afrika*, «Vi for deg, Sør-Afrika». En slags patriotisk og religiøs troskapsed. «Cenotaph Hall»³², som kjellerrommet heter, rommer alteret som også er en symbolsk grav; den tomme graven til Retief og de andre trekkerne som ble drept i 1838.³³ Troskapseden hentet fra siste linje av første vers i sangen *Die Stem*.³⁴ Sangen ble offisiell nasjonalsang etter 1938.³⁵ Dolf Britz påpeker at voortrekkerne kun oppfattet tilhørighet til Kristus, ikke til sitt eget folk eller et land, og var neppe villige til å ofre seg for slike verdslige størrelser. Om det virkelig var voortrekkerne man ville hedre med

---

²⁸ Grundlingh 2001: 95-96; Stugu 2008: 86

²⁹ For flere detaljer rundt andre inspirasjonskilder og arkitektoniske betraktninger, se Dolf Britz (2018)

³⁰ Grundlingh 2001: 96

³¹ Delmont 1992: 7-15

³² En *kenotaf* er et gravmonument over en tom grav. <https://snl.no/kenotaf> (sist lest 10.04.2019)

³³ Autry 2012: 151; Britz 2018: 5-6; Stugu 2016: 85-88; Tollefsen 2007: 54-56

³⁴ Britz 2018: 7

³⁵ Sangen *Die Stem* er basert på et dikt av C.J. Lagenhoven fra 1918 med same navn.

Voortrekkermonumentet, ville det vært mer passende med noen linjer fra troskapseden fra 1838, selv om det kun ville vært kvalifisert gjetning hvordan den lød. Britz hevder *Die Stem* hadde et mer formålstjenlig budskap og passet bedre med monumentets uttrykk og afrikander-nasjonalismen da monumentet ble bygget.³⁶

I hvor stor grad monumentet var et produkt av sin tid og hvilken rolle det spilte i afrikander-nasjonalismen på 1930-40-tallet blir diskutert i kapittel 3.

Historiebruk: Sentrale begreper og modeller

Formålet med dette underkapittelet er å redegjøre for begrepene som er brukt i denne oppgaven. Det er mange begreper fra historiebruksfeltet som med fordel bør defineres for å ikke skape forvirring.

Det finnes flere måter å forstå begrepet «nasjon» på og som følgelig har betydning for begrepet «nasjonalisme». Den statsborgerlige nasjonen er et fellesskap av borgere med de samme rettigheter og plikter, uavhengig av etnisk opphav og språk. Dette nasjonsbegrepet er konstruktivistisk i den forstand at det ikke er medfødt, men er noen man kan få og miste. Den etnisk-romantiske nasjonen derimot er et fellesskap av individer av et «volk», med felles etnisk opphav og kulturelle særpreg, eksempelvis språk. Tilhørigheten til nasjonen er medfødt og er essensialistisk siden den er «uforanderlig». En tredje variant er den historisk-mytisk nasjonen og er en syntese av to andre. Der vektlegges historiske, gjerne mytologiserte, prosesser i fortiden fremfor etnisk opphav, men er forankret i forestillingen om felles opphav.

Afrikanderne i Sør-Afrika passer på sett og vis inn i alle tre, noe som ikke er unormalt. Det kollektive minnet hos afrikanderne inneholder forestillinger om historiske hendelser, særlig det store trekket, som er viktig for deres selvforståelse. Dette skulle plassere dem i den historisk-mytiske kategorien. I tillegg har afrikanderne sterke innslag av den etnisk-romantiske siden oppfatter seg som forskjellig fra andre etniske grupper i Sør-Afrika med et eget språk (afrikaans), kalvinistisk tro og kulturarv. Det europeiske opphavet kan også brukes for å plassere afrikanderne i den etnisk-romantiske kategorien ettersom flertallet av afrikanderne har aner fra Nederland, men andre i igjen har aner fra blant annet Frankrike og Tyskland. Mange afrikanderne oppfatter seg selv om afrikanere, og sørafrikansk statsborgerskap er en del av deres identitet.³⁷

---

³⁶ Britz 2018: 6-8

³⁷ Stugu 2016: 47-52

Historikeren Ola Svein Stugu skriver følgende om fortellingenes betydning i nasjonen:

*Nøkkelen til å forstå kva som knyter individa til dei store, abstrakte fellesskapa, ligg i det heile i dei sams forteljningane. Førestellingane om ei felles fortid legg grunnen for tankar om felles lagnad også i samtid og i framtid.*³⁸

Slike forestillinger kommer gjerne til uttrykk i nasjonale fortelling, nasjonalmyter eller opphavsmyster. Fortellingene trenger ikke bare være skrift, et monument kan ha samme funksjon. Et monument kan defineres som et tilrettelagt minnested for noe en er stolt over. Monumenter kan ha en didaktisk oppgave, nemlig å (be)lære, eller vekke eller forsterke sympatier for personer og hendelser som monumentet er til minne om.³⁹ Det store trekket er et virtuelt minnested, særlig for afrikanderne. Det er et begrep det er knyttet sterke konnotasjoner til. Med Voortrekkermonumentet blir dette minnet, som er den del av det kollektive minnet i befolkningen, ytterligere formet og sedimentert i kraft av et fysisk minnested. Voortrekkermonumentet underbygger boernes historiebevissthet, boernes historie er fremstilt som en forklarende opphavsmyste, som hadde til hensikt å legitimere de hvites rett til å herske over de svarte.⁴⁰

Voortrekkermonumentet skulle lære afrikanderne om sitt opphav, hvordan deres forfedre slet seg gjennom villmarken i kamp mot ugjestmild natur og krigerske og «usiviliserte» innfødte, før de nådde frem og skapte et nytt, fritt, gudfryktig og «sivilisert» samfunn i Sør-Afrikas indre. Monumentet skal gjøre nye generasjoner stolt av sin fortid og motivere dem til å forsvare land og «volk» i fremtiden.⁴¹

Her er vi inne på to viktige ting: historiebevissthetens tidsdimensjoner og de historiske forestillingene som ligger i en slik bevissthet. Dette er viktige begreper som fortjener grundig behandling. Vi har alle *forestillinger* om hva som har skjedd i fortida, og hvordan og hvorfor det skjedde, for å parafrasere førstelektor i historie og lærebokforfatter Håkon Rune Folkenborg. «En slik forestilling er et historisk basert bevissthetsinnhold, idé eller tanke om noe eller noen. Disse er kognitive forenklinger vi skaper oss for at fortiden skal være meningsfull og forståelig for oss», skriver Folkenborg.⁴² Disse forestillingene utgjør historieforståelsen. Historieforståelse kan defineres som en forståelse av historie dannet på bakgrunn

---

³⁸ Stugu 2016: 49

³⁹ Ulf Zander 2016: 162

⁴⁰ Stugu 2016: 78-80, 87

⁴¹ Stugu 2016: 86-87

⁴² Folkenborg 2018: 19

av fortellinger, myter og lignende. Historien er aldri nøytral, dermed vil ikke forståelsen være det heller.⁴³ I denne oppgaven brukes historieforståelse synonymt med historiebevissthet.

Det er viktig å avklare at det ikke dreier seg om historiebevissthet i «tradisjonell» forstand, der det å være historiebevisst er motstykket til å være historieløs og uopplyst. Oppgaven opererer derimot med en mer dynamisk historiebevissthet som blir forstått som en *prosess* som knytter fortiden, nåtiden og fremtiden sammen.⁴⁴ Historiske forestillinger kommer gjerne til uttrykk i *fortellinger*.⁴⁵ Historiske hendelser gis en narrativ struktur, gjerne forenklet og ferdig fortolket. En slik forenklet og forklarende fortelling kan også kalles en *myte*.⁴⁶ Fortelling favner ikke bare «dei eksplisitte verbalspråklege forteljningane», skriver Stugu, men også «dei implisitte, som mellom anna eit monument inviterer til å bli tolka inn i».⁴⁷ Et monument har et budskap, det er en tekst som må *leses* og forstås for å gi mening. Den implisitte fortellingen som Voortrekkermonumentet underbygger er intet mindre enn opphavsmysten til den boerske eller afrikandiske nasjonen.

I boka *Historie i bruk*, har Stugu en modell for historiebruk som ikke typologiserer ulike typer historiebruk, men som handler om ulike bruk av det samme *kulturproduktet* hos aktørgruppene: produsent og forbruker. Det er ikke nødvendigvis slik at mottakeren leser det samme budskapet i kulturproduktet som produsenten hadde tenkt. Forutsetningen for at budskapet aktiverer historiebevisstheten hos mottakeren og har en lettfattelig symbolikk.⁴⁸ Med Voortrekkermonumentet som eksempel kan vi bruke modellen til forstå de ulike motivene for skaperne og «brukerne» av monumentet. På en side hadde skaperne *instrumentelle* motiv med å skape monumentet: legitimere sin makt og overbevise befolkning om en spesifikk tolkning av boernes historie. På den annen side hadde (og har) de besøkende mer *eksistensielle* motiv i sin «bruk» av monumentet. Selvsagt kan også man hevde at skaperne bak monumentet også ville overbevise seg selv om en «korrekt» historieforståelse. Samtidig er det heller ikke utenkelig at de besøkende delte allerede politikernes syn på raseskillet i samfunnet og på historien som legitimerte det.

Det var et stort folkelig engasjement rundt 100-årsjubileet og for den patriotiske og rasistiske politikken. I likhet med mange europeiske land, tok politikken i Sør-Afrika en høyredreining

---

⁴³ Stugu 2016: 16-19

⁴⁴ Folkenborg 2018: 25-26

⁴⁵ Folkenborg 2018: 21

⁴⁶ Stugu 2016: 39-44

⁴⁷ Stugu 2016: 17

⁴⁸ Stugu 2008: 15-16

i 1930-40 årene. Dette manifesterte seg i Sør-Afrika særlig etter 1948 da Nasjonalistpartiet vant valget og innførte en lovgivning basert på doktrinen om *apartheid* (adskilthet). Sånn sett kom åpningen av Voortrekkermonumentet i 1949 på et beleilig tidspunkt for regjeringen til fremme sin politikk. Nasjonalistpartiet satt med makten helt frem til 1994, og kunne bruke Voortrekkermonumentet som de ville. De hadde innflytelse på historieskrivingen og historiefaget i skolen. Mer om den politiske bruken av monumentet kommer i kapittel 3.

Det er særlig nå i nyere tid at vi ser at avstanden mellom hva skaperne opprinnelig ville med monumentet og hvordan bruken er i dag, har blitt svært stor. Forståelsen av monumentet fra statens side er fundamentalt endret. Den nye forståelsen og den nye historiebruken blir diskutert kapittel 4 og 5. Akkurat som en forfatter har en hensikt med teksten, har skaperne av et monument også en hensikt. Monumenter kan si oss vel så mye om tiden det ble skapt i, som den historiske hendelsen monumentet er til minne om. Derfor er det hensiktsmessig å undersøke hvilken funksjon Voortrekkermonumentet hadde i sin samtid, hva skaperne *ville* med det, og for å avdekke hvilken historiebevissthet som ligger til grunn.

Den danske historiedidaktikeren Bernhard Eric Jensen har en typologi på historiebevissthetens tre funksjoner. En minnefunksjon som vektlegger fortiden, en diagnostiserende som vektlegger nåtiden og en «antesiperende» som vektlegger fremtiden.⁴⁹ Et monument har mye minnefunksjon i seg, men både budskapet i monumentet og «bruken» av monumentet til ulike formål kan også romme de andre funksjonene, som vi skal se nedenfor.

Den svenske historiedidaktikeren Klas-Göran Karlsson har laget en omfattende typologi over historiebruk.⁵⁰ Idealtypene er ikke gjensidig ekskluderende, og på Voortrekkermonumentet er flere av disse i sving. Det er først og fremst den *ideologiske* og den *politisk-pedagogiske* historiebruken som er dominerende i både selve monumentets budskap og den politiske bruken av det. Utvalget av historiske hendelser som Voortrekkermonumentet viser og den snevre fortellingen de settes inn i, gjør at mange andre perspektiver ikke slipper til for å nyansere historieformidlingen ved monumentet. Dermed kan vi si at historiebruken også har elementer av Karlssons *ikke-bruk*. Den *eksistensielle* historiebruken hos Karlsson legger vekt på orientering og forankring, og har mye til felles med Stugus modell nedenfor. Behovet for å

---

⁴⁹ Kvande & Naastad 2013: 47

⁵⁰ Karlsson 2016: 70-80

minnes fortidens heltedåder og eksemplariske/attråverdige egenskaper og for forstå sin egen plass i historien, gjør at afrikandere oppsøker steder som Voortrekkermonumentet.

I en senere utgave av boka *Historie i bruk* har Stugu en annen modell for historiebruk der historie brukes som: redskap, orientering og opplevelse. Historien kan brukes et *redskap* av aktører med makt for å beholde eller å styrke den. Regjeringen i Sør-Afrika ville legitimerer sitt styre ved å forme befolkningens oppfatning av historien, Voortrekkermonumentet var en del av dette. Historiefortellingen monumentet er helt klar normativ og ville bidra til å overbevise «brukerne» av monumentet om hvor deres plass i historien var. Som *orientering* kan monumentet også brukes, da leses monumentet som en tekst og gitt at man forstår symbolikken, blir det en kilde til kunnskap om boernes historie. Ettersom monumentet blir holdt for å være hjertet av *afrikanderdom*, er det klart at monumentet vil være en *opplevelse* for besøkende afrikandere. Begrepet *opplevelse* rommer også populærkulturelle former for historiebruk.⁵¹

Fra dette kan vi trekke ut at et og samme monument rommer ulike former historiebruk avhengig av hvilke aktører man ser på og hva man definerer som historiebruk. Hvordan historiebruken av Voortrekkermonumentet har endret seg etter 1994 kommer vi tilbake til i kapittel 4 og 5. I kapittel 3 diskuteres hvilken politisk funksjon Voortrekkermonumentet hadde i sin samtid og hvordan monumentets budskap var et produkt av sin tid.

Kap. 3: Funksjon i samtiden

Det politiske landskapet

Før vi kan undersøke hvilken funksjon Voortrekkermonumentet hadde i sin samtid, må først orientere oss litt i det politiske landskapet. Etter valgseieren i 1934 gikk J.B.M. Hertzogs *Nasionale Party* (NP) i koalisjon med Jan Smuts *Suid-Afrikaanse Party* og dannet et nytt parti: *Verenigde Party*, på engelsk kalt *United Party* (UP). Høyrefløyen i NP, ledet av F.D. Malan, brøt da ut og dannet det «rene» NP, *Gesuiwerde Nasionale Party* (GNP), da de opplevde den nevnte koalisjonen som et svik mot afrikandernasjonalismen som han forfektet. Det var tette bånd mellom GNP, som hørte til på ytre høyre, og *Afrikaner Broederbond* (AB), en politisk og religiøs konservativ og nasjonalistisk organisasjon, etablert i 1918. Broederbondet var et hemmelig brorskap, men virket gjennom mange andre organisasjoner, som *Federasie van Afrikaanse Kultuur-vereniging* (FAK), som blir relevant senere.

---

⁵¹ Stugu 2016: 15-16

I 1939, etter at andre verdenskrig hadde brutt ut, ville statsminister Hertzog holde Sør-Afrika nøytralt. Dette fikk han så mye motbør for at han måtte gå av, og Smuts tok over. Smuts tok Sør-Afrika med i krigen på de alliertes side og var engasjert i konsolidering av vesten etter 1945. Hertzog kunne ikke gå med på dette og dannet sitt eget parti, *Volksparty*, i 1939. Dette partiet ble raskt splittet, en faksjon gikk sammen med GNP og dannet *Herenigde Nasionale Party* (HNP), som senere vant valget i 1948 med hjelp fra *Afrikanerparty* (AP), som var den andre faksjonen av Hertzogs *Volksparty*. Ved valget i 1948 tapte Smuts UP, til alles overraskelse, og nasjonalistene på ytre høyre (HNP og AP) kom til makten i Sør-Afrika. Det var denne regjeringen som innførte apartheid-lovverket. I 1951 ble HNP slått sammen med *Suid-Afrikaanse Party* under navnet *Nasionale Party* (NP). Nasjonalistpartiet satt ved makten frem til 1994.⁵² Statsminister Malan kunne i 1949 foreta den offisielle åpningen av Voortrekkermonumentet.

Bakgrunnen for monumentet

Voortrekkermonumentets opphav var ikke statlig. I 1931, under et møte i *Federasie van Afrikaanse Kultuur-vereniging* (FAK) ble det opprettet en komité med mandat til å reise et monument viet voortrekkerne i anledning hundreårsjubileet for trekket. Komiteen fikk navnet *Sentrale Volksmonumentekomitee* (SVK) og monumentet skulle være ferdig til 16. desember 1938, slik gikk det ikke. Staten ble ikke involvert før i 1935, da Hertzog-Smuts-regjeringen, ifølge historikeren Elizabeth Delmont, ville bidra i prosjektet for å øke sin popularitet og vise befolkningen at de jobbet for nasjonal enhet og samhold. Staten gikk inn økonomisk og endte med å stå for 94 % av finansieringen av monumentet. Videre skriver Delmont: «It was quite ironic that the Government should be heavily involved in funding a project which was ultimately instrumental in its own downfall.»⁵³ Det hun sikter til er at FAK hadde nære forbindelser til *Afrikaner Broederbond*, som igjen hadde nære forbindelser til utbryterpartiet GNP, som vant over UP i valget i 1948.

Mye av jubileumsfeiringen i 1938 var organisert av ikke-statlige organisasjoner, som for eksempel *Afrikaanse Taal- en Kultuurvereniging*. De arrangerte et nytt *trekk* i 1938. Dette ble møtt med stor entusiasme langs ruten. Av de ni oksevognene som la ut fra Cape Town, endte noen opp ved slagstedet for slaget ved Ncoem/Blood River i det nordlige Natal, hvor det var arrangementer 16. desember og Malan holdt tale og fremmet sin politikk. Andre vogner endte i Pretoria hvor grunnsteinen til Voortrekkermonumentet ble lagt ned 16. desember foran hele

---

⁵² Eriksen 2016: 89-102, 180; Delmont 1992: 3; Giliomee 2003: 487-488, 492

⁵³ Delmont 1992: 2-3

100 000 frammmøtte.⁵⁴ Det andre trekkets symbolske rolle i afrikandernasjonalismen var, ifølge historikeren Albert Grundlingh, først og fremst samlende på tvers av sosioøkonomiske klasser om et politisk program for en ny og bedre tid for afrikanderne.⁵⁵

Voortrekkermonumentet er diskriminerende på flere måter. Det ble vedtatt at kun hvit arbeidskraft skulle brukes i byggingen av monumentet, angivelig for å gi arbeid til de mange fattige hvite. Antallet fattige og arbeidsløse hvite afrikandere, gjerne kalt *arme blankes* eller *armblankes*, økte på første halvdel av 1900-tallet. Det ble gjort en stor innsats gi dem arbeid og utdanning. Steenkamp mener dette er et vikarierende motiv og at den egentlige grunnen var at svarte hender ikke skulle «forurense» bygget.⁵⁶ Voortrekkermonumentet hadde et diskriminerende budskap gjennom en svært selektiv historiefortelling, det skulle underbygge den lovfestede diskriminering i sin samtid. Byggingen av monumentet diskriminerte mot svarte arbeidere. På toppen av det hele var Voortrekkermonumentet for det meste kun åpent for hvite. Ikke-hvite kunne kun besøke monumentet én ettermiddag i uka.⁵⁷

Som tidligere nevnt har de 27 marmorfrisene en kompromissløs symbolikk, de svarte representerer rent barbari og uorden som står veien for «siviliseringen» de hvite afrikanderne brakte med seg.⁵⁸ Delmont skriver at Voortrekkermonumentets arkitektur og utsmykning var et uttrykk for, og ble brukt til å fremme, en mytologisert historiefortelling om afrikanderne som var grunnpilaren i afrikandernasjonalismen på 1930-tallet.⁵⁹ Afrikanderne på 1930-40-tallet hadde dog delte meninger om monumentet og dets symbolikk. Frisenes klare fremstilling av hvit og svart som henholdsvis «sivilisert» og «barbar», og der zuluer myrder trekkerne på brutalt vis, sjokkerte noen afrikandere, mens andre mente at zulukongen Dingane var fremstilt «for sivilisert».⁶⁰

Under innvielsen av Voortrekkermonumentet i 1949 fikk Nasjonalistpartiet (NP) styrket sin identitet og sin rolle som «tradisjonsbærer». Partiet hevdet de hadde tatt landet tilbake fra «britisk dominans». Grundlingh beskriver stemningen rundt innvielsen av monumentet som «etnisk fråtsing» og «selvglorifisering».⁶¹ Autry skriver: «Byggingen av

---

⁵⁴ Giliomee 2003: 432; Stugu 2008: 86

⁵⁵ Grundlingh 2001: 98

⁵⁶ Giliomee 2003: 315-320, 343-349; Steenkamp 2006: 251

⁵⁷ Steenkamp 2006: 251-252

⁵⁸ Grundlingh 2001: 96

⁵⁹ Delmont 1992: 2-3

⁶⁰ Steenkamp 2006: 250

⁶¹ Crampton 2001: 221-246; Grundlingh 2001: 99

Voortrekkermonumentet var med på å konsolidere heroiske fortellinger om et felles etnisk opphav, hvis funksjon var samlende og legitimerte politisk makt.»⁶²

Et produkt av sin tid

Det ser ut til å være konsensus i litteraturen om Voortrekkermonumentet at det ble bygget for fremme en bestemt historieforståelse som skulle styrke afrikandernasjonalismen i sin samtid. Budskapet i monumentet og den politiske bruken av det på 1930-40-tallet kan plasseres innenfor politisk-ideologisk og instrumentell historiebruk. Det store trekket og voortrekkernes ånd ble brukt som et redskap av blant andre Nasjonalistpartiet og nasjonalistiske organisasjoner som *Afrikaner Broederbond*, som ville fremme sin sak. Formålet for å bruke historiske hendelser var å legitimere en diskriminerende politikk. Den store folkelig oppslutningen vitner om eksistensiell historiebruk av orienterende karakter.

Kap. 4: Utvikling i bruk og funksjon før og etter 1994

Apartheids siste tiår

Med Nasjonalistpartiet ved makten fikk afrikandere nyte fordelene av apartheid-systemet. De fikk tilgang på utdanning og jobber som var forbeholdt hvite. En velutdannet hvit afrikandisk middelklasse vokste frem ved siden av den engelsk-talende middelklassen. Dermed forsvant mye av motsetningene mellom de to hvite gruppene i landet. De økonomiske reformene under apartheid og den økonomisk veksten på 1960-70-tallet bidro til en endring i den sosiale sammensetningen av afrikander-befolkningen. Dette hadde innvirkning på forståelsen av «kulturmarkører» som Voortrekkermonumentet. Betydningen og tolkningen av monumentet fra 1930- og 40-tallets afrikandernasjonalisme måtte «reforhandles», skriver Grundlingh. Monumentet, som var et produkt av sin tid, hadde mistet litt av glansen sin og var litt i utakt allerede før maktskiftet 1994.⁶³

På 1980-90-tallet, da apartheid knaket i sammenføyningen, ble det prekært å reforhandle betydningen av monumentet. Nasjonalistpartiet ville avpolitiserer monumentet og heller fremme de religiøse aspektene ved afrikandernasjonalismen i stedet. Apartheid-staten ble rammet av internasjonale sanksjoner utenfra og indre trykk fra opprørsgrupper, eller frihetsforkjempere, alt avhengig av perspektivet. De politiske reformene staten innførte, som hadde til hensikt å roe situasjonen og lempe på restriksjonene for svarte og fargede, skapte

---

⁶² Autry 2012: 149

⁶³ Grundlingh 2001: 99

splittelse hos afrikanerne. Den afrikandiske middelklassen var mer reformvennlig enn ytre høyre. Grupperinger på ytre høyre, til høyre for Nasjonalistpartiet, brukte monumentet under arrangementer 16. desember som talerstol for å fremme sitt program, som bestod i å intensivere og rendyrke apartheid-ideologien. Ytre høyre representert ved det *Konserwatiewe Party* og, enda lengre til høyre, den nynazistiske organisasjonen *Afrikaner Weerstandsbeweging* (AWB) hadde mot-minnemarkeringer ved Voortrekkermonumentet i 1988 i nærheten av Nasjonalistpartiets egen markering.⁶⁴ Dette viser blant annet den ideologiske betydningen av Voortrekkermonumentet, selv 50 år etter byggestart.

Om man ser bort fra den mer ekstreme afrikandernasjonalismen, har det skjedd endringer i afrikanderidentiteten, anført av den moderate middelklassen. Forståelsen av monumentet og den «rituelle» bruken av det har også endret seg. Allerede på 1980-tallet, og i større grad på 1990-tallet, har afrikandere tatt avstand på fra monumentets uttrykk og til og med gjort narr av det. For det store flertallet hadde monumentet mistet sin funksjon som «helligdom» for afrikanerne. Mange afrikandere har tatt avstand fra apartheid og monumentet, og avviser det som et nasjonalistisk selvbedrag.⁶⁵

Voortrekkermonumentet var altså som talerstol for ytre høyre i krisetider, som bedrev instrumentell historiebruk, for å fremme sitt syn. Avstanden til mer moderate afrikandere, som søkte forsoning og «reforhandling», ble større etter 1994. Afrikandernasjonalismen har endret seg fra å ha stor folkelig oppslutning til å kun være en minoritet på ytre høyre. Vi kan se at Voortrekkermonumentet har blitt brukt til politiske, ideologiske og eksistensielle formål før 1994. Etter 1994 blir forståelsen og bruken av monumentet enda mer sammensatt

Maktskiftet

Partiet *African National Congress* (ANC) som tok over styringen av Sør-Afrika etter 1994, ville at svarte skulle «ta tilbake» det offentlige rom. De hadde makt til å gjøre som de ville med monumenter og annet fra apartheid-tiden. De hadde også friheten til å ignorere dem og la dem forfalle, som Grundlingh påpeker.⁶⁶

ANC har ikke forsøkt å slette alle apartheid-monumenter. De har lansert sine egne prosjekter som ikke er like monumentale, men heller valgt å bygge åpne rom for ettertanke. De ikke noe sterkt behov for å legitimere sitt styre, siden det er demokratisk fundert.⁶⁷ Et forsøk på å

---

⁶⁴ Autry 2012: 152-153; Grundlingh 2001: 99-100, 102

⁶⁵ Grundlingh 2001: 101-102

⁶⁶ Grundlingh 2001: 103

⁶⁷ Grundlingh 2001: 105-106

oppnå forsoning var å døpe om «Day of the Covenant/Vow» til «Day of Reconciliation». Det nye sørafrikanske minnelandskapet, som bærer preg av en bevaringstankegang uten konfrontasjon, blir diskutert i neste kapittel

I 1994 da Sør-Afrika gikk over til flertallsstyre og alle landets innbyggere fikk like rettigheter, var det ikke uten forhandlinger med Nasjonalistpartiet. Avtaleverket inneholdt blant annet vern av afrikandernes kulturarv. Det er noe av grunnen til at kontroversielle monumenter fra apartheid-tiden ikke ble revet.⁶⁸ Et annet argument for å ikke rive for eksempel Voortrekkermonumentet er at det gir staten inntekter, både direkte og indirekte. I 1999 var 90% av de besøkende utenlandske turister. I 2012 var tallet 86% og totalt 200 000 besøkende årlig. Det er fortsatt selve monumentet, størrelsen og utsmykningen, som trekker turistene dit, selv om ikke alle nødvendigvis forstår hvor kontroversielt det er.⁶⁹

I tråd med forsoningstanken har det altså blitt stående. Voortrekkermonumentet er et eksempel på en større utvikling i minnelandskapet, som vi skal se i neste kapittel. I neste kapittel skal vi også se på likheter og forskjeller med andre minnesteder i Sør-Afrika, som Freedom Park og slagstedet Ncome/Blood River.

Kap. 5: Det nye minnelandskapet

Forvandlingen

Tidlig på 1990-tallet, da det ble klart at det gikk mot en demokratisering av Sør-Afrika og oppheving av apartheid-systemet, mobiliserte afrikandiske kulturorganisasjoner for å «redde» Voortrekkermonumentet. De fryktet at når ANC kom til makten, ville monumentet blir revet eller gjort om. Det ble opprettet en stiftelse som overtok forvaltningen av monumentet, det gikk fra å være «volksbesit» (i nasjonens eie), som Grundlingh formulerte det, til å bli privatisert. Dette ble angivelig gjort for «å holde det utenfor politikken». Selv om monumentet har blitt privatisert, har det fått statsstøtte etter 1994, dog redusert.⁷⁰

Forvalterne av Voortrekkermonumentet har valgt å utvide tilbudet ved monumentet, eller rettere sagt i monumentparken, og dermed gitt monumentet det Autry kaller «mangfoldighet» (multiplicity). Dette ble gjort delvis for å blidgjøre myndighetene og dermed sikre statsstøtte, men også for å tiltrekke flere besøkende. En tredje mulig grunn er at monumentet hadde allerede mistet mye av sin opprinnelige betydning for afrikanerne, som vi så i kapittel 4, og

---

⁶⁸ Stugu 2016: 87-88

⁶⁹ Autry 2012: 157; Grundlingh 2001: 107

⁷⁰ Autry 2012: 154; Grundlingh 2001: 100-101

trengte fornyelse. Initiativet til endringene kom fra Voortrekkermonumentet selv. Dette ble gjort, ifølge Autry, for å ha kontroll over hva som skulle endres og dermed beskytte seg mot statlige inngripen. Det er ikke utenkelig at staten ville ha grepet inn hvis ingenting ble gjort. Voortrekkermonumentets ledelse har vist vilje til å endre seg (rekonseptualisere) for å gjøre det mer spiselig, men vil ikke gå for langt. En rekke tiltak ble satt i gang på midten av 1990-tallet for å avpolitiserere og avmytologisere Voortrekkermonumentet.⁷¹

Det første er at Voortrekkermonumentet har gått over til å bli kulturminne og turistattraksjon. Det har gjennomgått det Grundlingh kaller en «re-invention» som kulturminne. Som kulturminne har Voortrekkermonumentet blitt en del den sørafrikanske arven. Det er på sett og vis blitt allemannseie, altså ikke bare afrikandernes.⁷²

Det andre er at Voortrekkermonumentet har utvidet sin virksomhet til å ta vare på kulturarv. I 2002 ble det etablert en stiftelse (Erfenisstiging) som skulle ta vare på afrikandernes kulturarv. Stiftelsen tok initiativ til å bygge et senter på området, som fikk navnet *Erfenissentrum*, «kulturarvsenter», som inneholder museum, bibliotek, arkiv, forskningssenter. Autry hevder Voortrekker-monumentet har blitt et oppbevaringssted for museumsgjenstander som ikke passer inn noe annet sted.⁷³

Det tredje er at Voortrekkermonumentet markedsfører seg med sikre omgivelser og tilbyr terrengsykling, hesteridning, fugletitting og andre naturopplevelser. Restaurant, suvenirbutikk og andre tilbud gir stedet stabile inntekter og legger til rette for turister. Området rundt monumentet har også blitt et naturreservat. At de markedsfører seg med sikkerhet er ikke så underlig tatt i betraktning den høye kriminaliteten i landet, som er særlig stor i storbyene Johannesburg og Pretoria. Det blir dermed et reservat i dobbel forstand, som er til for å ta vare på naturmangfold og kulturarven til en minoritet. Man kan nå tolke stedet som en oase eller et tilfluktssted for afrikandere og deres kultur. Man kan også tolke monumentetområdet som en *laager* for å beskytte afrikanderne og deres kulturarv mot ytre krefter.⁷⁴

Offentlig historie og skolebøker

Pedagogikkforskeren Boitumelo Moreeng og historikeren Chitja Twala diskuterer hvordan kontroversielle monumenter brukes i historieundervisning. Med «kritisk pedagogikk» kan de brukes for å fremme det de kaller «social justice» (sosial rettferdighet) og «sustainable

---

⁷¹ Autry 2012: 147-148, 154, 156; Grundlingh 2001: 102

⁷² Grundlingh 2001: 104-109

⁷³ Autry 2012: 154-155

⁷⁴ Autry 2012: 154-155; Grundlingh 2001: 107

learning» (bærekraftig læring) i Sør-Afrika. En svakhet ved artikkelen deres er at disse begrepene ikke blir definert eller redegjort for i tilstrekkelig grad. Historieundervisningen skal ikke bare lære elevene en balansert historie, men også for å lære kritisk tenkning. Voortrekkermonumentet kan brukes som en læringsarena for å avdekke hegemoniske historiesyn. Evnen til å tenke kritisk, som er overførbart til andre områder i livet, er vel det artikkelforfatterne mener med «bærekraftig læring».⁷⁵ Tilstedeværelsen av en slik holdning i historieundervisningen og i skolebøker i Sør-Afrika, støttes av Stugus undersøkelse.⁷⁶

Ved å bruke monumentet til læringsformål oppfylles kriteriene for Karlssons idealtipe *politisk-pedagogisk* historiebruk, her med vekt på det pedagogiske, hvis formål er illustrere og debattere en historisk hendelse.⁷⁷ Voortrekkermonumentet kan brukes til å belyse representasjonen av det store trekket og den politiske bruken av det på 1930-40-tallet.

Den sørafrikanske minnepolitikken etter 1994 har hatt fokus på å bevare og kommentere fremfor en gjennomgripende revisjon. Fordelen med å beholde de gamle monumentene er at minnet om fortiden holdes i live, og kan brukes for å reflektere over representasjonen av fortiden, blant annet i skolesammenheng.⁷⁸

Offentlig historiebruk kalles på engelsk gjerne «public history». Monumenter satt opp i offentlig regi og skolebøker i offentlig skole må da kunne omfattes av det samme begrepet. Voortrekkermonumentets utvalg av historiske hendelser og fortellingen de er satt inn i, altså det store trekket som nasjonal opphavsmyte, har i høy grad det samme innholdet som lærebøker i historie hadde under apartheid-tiden. Historiefaget hadde en identitetsbyggende rolle under apartheid-tiden.⁷⁹ Ved å studere skolebøker får vi et innblikk i det offisielle historiesynet og selvforståelsen, ettersom skolen er noe myndighetene har makt til å påvirke. Stugu skriver:

*Ein institusjon som er godt eigna for å finne fram til dei hegemoniske historiene i eit samfunn eller regime, er skolen. Der gjeld det ikkje berre å legitimere regimet, men òg å styrke bestemte identitetar og lojaliteter hos elevane.*⁸⁰

Her skal vi undersøke parallellen til sørafrikanske skolebøker. Lisa Tollefsen foretok en analyse av et utvalg undervisningslitteratur skrevet mellom 1964 og 1997 i sin hovedoppgave

---

⁷⁵ Moreeng & Twala 2014: 494-497

⁷⁶ Stugu 2012: 54-69

⁷⁷ Karlsson 2016: 52

⁷⁸ Marschall 2010: 275

⁷⁹ Stugu 2016: 11-12; Tollefsen 2007: 54; Mooreng & Twala 2014: 492

⁸⁰ Stugu 2012: 55-56

i historie. Hun plasserte litteraturen i ulike historiografiske tradisjoner.⁸¹ Hun fant flere radikale skift i den normative historieskrivingen. Hun fant interessante skift under apartheid, men det tydeligste fant sted etter apartheids fall i 1994, det er også dette skiftet som er mest aktuelt for denne oppgaven. Apartheid-skolen skulle lære elevene den hvite historien og lære dem lojalitet til staten og ideologien. Den nye skolen skal, ifølge læreplanene, inneholde mer enn bare realhistorie, elevene skal også oppøve kildekritiske evner og evnen til å avdekke ensidig eller fordreid historie.⁸² Hva menes med «ny»? Tollefsen skriver:

I betegnelsen «ny» ligger innbakt forestillingen som at Sør-Afrika som nasjon måtte redefineres, og man måtte finne den nye historien for å gjøre dette.⁸³

Ellers brukes «ny» synonymt med «etter 1994» i denne oppgaven. Voortrekkermonumentets symbolikk er bokstavelig talt hugget i stein. Den gir et situasjonsbilde av et historiesyn, som etter hvert skurrer med nye historiesyn eller andre historiografiske skoler, og dermed fremstår som utdatert i det nye Sør-Afrika. Historiebevisstheten Voortrekkermonumentet kommuniserer kan plasseres i det Tollefsen kaller *den nasjonalistiske afrikanderskolen*, utfra hennes oversikt over utviklingen i sørafrikanske historiografi. Denne skolen kjennetegnes ved at hvit står mot svart, kristen står mot hedning i en fortelling der «trekket», staten, militærhistorie og heltedåder får stor plass. Den nasjonalistiske afrikanderskolens implisitte budskap er, ifølge Tollefsen, at det er boerne også har rett til å skrive historien, siden de har beseiret de andre gruppene.⁸⁴ Denne skolen ble senere utfordret av *den liberale skolen*, som tok inn flere perspektiver enn bare de hvites, og senere *den radikale skolen* der revisjonistene ville refortolke den sørafrikanske historien, noen også med marxistiske teorier.⁸⁵ Vi kommer tilbake til dette i kapittel 6.

Feiringen av 16. desember og minnet om det store trekket ble gjenopplivet på 1880-tallet for patriotiske formål i krigene mot Storbritannia. En av de sentrale i denne prosessen var presidenten i Transvaal, Paul Kruger, som selv var en veteran fra trekket. Den andre boerkrigen (1899-1902) var et ydmykende nederlag for boerne. Det er noe av forklaring på hvorfor det var så lite oppmerksomhet rundt boerkrigen i skolen og i det offentlige ordskiftet tidlig på 1900-tallet. Etterkrigsgenerasjonen fikk derfor ikke lære om disse hendelsene, men ble gjenstand for undersøkelse og stor interesse fra 1930-tallet av. Da ble fortellingen om

---

⁸¹ Inndelingen har hun hentet fra professor Wessel P. Visser ved Universitet i Stellenbosch, Sør-Afrika.

⁸² Stugu 2012: 63-67; Tollefsen 2007: 59-98

⁸³ Tollefsen 2007: 96

⁸⁴ Tollefsen 2007: 96

⁸⁵ Tollefsen 2007: 61-62; Visser 2004: 6-19

trekket hentet frem igjen. Denne interessen gjaldt også faghistorikere og ledet, ifølge den sørafrikanske historikeren Hermann Giliomee, til utviklingen av den nasjonalistiske afrikanderskolen i sørafrikansk historiografi, som Tollefsen nevnte.⁸⁶

Tollefsen påpeker at de nye lærebøkene i historie ikke presenterer én sann fortelling om Sør-Afrikas historie. I stedet blir ulike perspektiver blir presentert, uten noen endelig konklusjon. Det blir altså opp til læreren og elevene i fellesskap å diskutere de ulike perspektivene. Både pensum og nye læremåter der man diskuterer ulike tolkninger av historien skal også bidra til å skape kritisk tenkende borgere.⁸⁷ Denne åpenheten for flere tolkninger og viljen til å la dem stå hver for seg uten å dømme, er en holdning vi finner igjen i kulturminnepolitikken i Sør-Afrika etter 1994.

En del av et større landskap

Statsviteren Carolyn E. Holmes og kulturviteren Melanie Loehwing presenterer i artikkelen sin, «Icons of the Old Regime», begrepene «monologic commemoration» og «multiplicative commemoration» for å beskrive og forstå ulike faser i sørafrikansk minnepolitikk.

Utgangspunktet for artikkelen var en protestaksjon i 2015 anført av studenter ved universitet i Cape Town mot en statue av imperialisten Cecil Rhodes på universitetsområdet. Studentene samlet seg bak emneknaggen *#RhodesMustFall* på sosiale media. Selv om statuen ble fjernet, spredte protestene seg til andre byer og de forlangte et svar på hvorfor andre monumenter fra kolonitiden og apartheidtiden fortsatt stod. Holmes og Loehwing mener protesten ikke skal avskrives som overfølsom eller useriøs, men at den et uttrykk for frustrasjon over statens minnepolitikk som hadde ikke har lyktes i å oppnå «multiracial national harmony», som de kalte det.

Holmes & Loehwing introduserer begrepet «multiplicative commemoration», mangfoldig minnepolitikk, om staten som etter 1994 kun har tilført nye monumenter og minnesmerker uten å fjerne de gamle. De har skapt mangfold i «minnelandskapet», men ikke diskusjon. Dette kan delvis forklares med avtaleverket som ble inngått før maktoverføringen i 1994, der kulturarven til de tidligere makthaverne skulle vernes i det nye Sør-Afrika, samt en bevisst strategi fra statens side med å mangfoldiggjøre landskapet for skape en mer rettferdig representasjon, totalt sett.⁸⁸

---

⁸⁶ Giliomee 2003: 165-166, 432

⁸⁷ Stugu 2012: 63-68; Tollefsen 2007: 94, 96-97

⁸⁸ Holmes & Loehwing 2016: 1207-1223; Stugu 2016: 87-88

Den «monologiske» minnetradisjonen kjennetegnes ved at den hyller store menn og heltedåder i fortiden, og har som oppgave å legitimere makt i nåtiden og fremme en fremtidsvisjon, som regel om enhet blant de hvite, såkalt «white unity». Man kan med sikkerhet si at Voortrekker-monumentet passer inn i denne tradisjonen. Den «mangfoldige» minnetradisjonen kjennetegnes ved at den vil fremme ulike opplevelser og historier og la dem stå side ved side, refortolke historiske narrativer og få frem tidligere marginaliserte grupper.⁸⁹

I hvilken grad dette har skjedd ved Voortrekkermonumentet diskuteres i slutten av dette kapitlet. Holmes & Loehwings typologi hjelper oss i å forstå hvordan Voortrekkermonumentet er en del av et større landskap. Nedenfor kommer to eksempler som på hver sin måte er knyttet til Voortrekkermonumentet.

Freedom Park

På en høyde i nærheten av Voortrekkermonumentet ble det i 2003 satt i gang arbeid med å anlegge et minnested hvis formål skulle være å minnes ofre for konflikter og menneskerettighetsbrudd gjennom hele Sør-Afrikas historie, og som skulle fortelle historien fra et post-apartheid-perspektiv. Freedom Park ble åpnet i 2007 og er designet uten store monumentale elementer. Det er allikevel noe likheter med Voortrekkermonumentet, som ligger noe hundre meter unna. En utstilling kalt «Gallery of Leaders» hedrer frihetsforkjempere fra inn- og utland gjennom tidene. Utstillingen har det til felles med «Hall of Heroes» at den er individualistisk og at menn er i flertall. Det kan virke mot sin hensikt at parken kun hedrer én side av konflikten når den uttalte hensikten er forsoning.⁹⁰

Ved Voortrekkermonumentet har det blitt bygget flere minnevegger for å hedre falne soldater og ofre for terrorangrep. I likhet med Voortrekkermonumentet finnes det også en minnevegg i Freedom Park. Minneveggen i Freedom Park er viet falne i den militære konflikten mellom ANC og apartheid-staten. Veggen har 75 000 navn innhugget, ingen hvite. Samlet sett kan veggene i Freedom Park og ved Voortrekkermonumentet, ifølge Autry, sees på som uttrykk for selvransakelse og forsoning. En måte de har kommet hverandre i møte på er at minneveggen i Freedom Park har blitt utvidet til omfatte flere konflikter i sørafrikansk historie, som boerkrigen. Ved å minnes de falne fremfor å hedre heltedåder, har man kanskje tatt et steg i retning forsoning.⁹¹

---

⁸⁹ Holmes & Loehwing 2016: 1211-1219

⁹⁰ Autry 2012: 157-158; Stugu 2016: 88

⁹¹ Autry 2012: 158-161

I Freedom Park kan vi se elementer av en mangfoldig minnepolitisk tilnærming som har til hensikt å skape sosial rettferdighet (social justice) og forsoning. Men en udelt suksess er det neppe.

Ncome-Blood River Heritage Site

Det er flere grunner til å undersøke den minnepolitiske situasjonen ved Ncome/Blood River. For det første er slaget ved Ncome/Blood River 16. desember 1838 en viktig hendelse i afrikandernes historie. En hendelse som har blitt mytologisert og tillagt stor betydning i afrikandernes historieforståelse. Arkitekt Moerdijk så opprinnelig for seg at Voortrekkermonumentet skulle bygges på Ncome/Blood River.⁹² For det andre har stedet et sterkt slektskap til Voortrekkermonumentet, de hedrer den samme hendelsen, og siden 2002 har Ncome-Blood River Heritage Site og Voortrekkermonumentet blitt forvaltet av den samme stiftelsen.⁹³ For det tredje gir en slik undersøkelse et bredere grunnlag for å si noe om Holmes & Loehwings teori om en mangfoldig minnetradisjon i Sør-Afrika etter 1994.

Da Ncome-museet ble etablert i 1998 var det for å rette opp ubalansen i den historiske representasjonen på området og dermed også i diskursen om hendelsene i 1838. Museet var et svar til Blood River Museum på vestsiden av elva som afrikanderne bygget et i 1996.⁹⁴ Fra før var det to monumenter på området som begge var bygget av – og til minne om – afrikandere. Et granittmonument formet som en oksevogn ble reist på stedet i 1938 i anledning hundreårsjubileet. I 1971 det bygget en enorm *laager* i bronse på området. Boernes *laager* av oksevogner fra 1838 ble gjenskapt i full størrelse.⁹⁵ De to museene er altså nyere tilskudd til stedet.

Kulturviter Lisa Grønstads artikkel, med den treffende tittelen «To sider av samme slag», er en grundig utstillingsanalyse der hun sammenligner utstillingene i de to nevnte museene. Sabine Marschall, som er professor kulturarv-turisme ved universitet i KwaZulu-Natal i Durban, har også undersøkt representasjonen av ulike grupper i de to museene og på området for øvrig. De to er enige om at balansen ikke er fullkommen.

Ncome Museum skulle fortelle historien om slaget fra zuluenes side og utfordre den hegemoniske fortellingen som har preget stedet, der afrikanderne er heltene og har oppnådd mytisk status. Utstillingen har noen mangler, for eksempel er historiene til andre deltagere i

---

⁹² Britz 2018: 3

⁹³ Grønstad 2012: 60

⁹⁴ Ngobese & Mukhuba 2018: 11752

⁹⁵ Grønstad 2012: 60

slaget, som var hverken boere eller zuluer, ikke viet stor plass. De ikke passer inn i dikotomien. Ncomes museumsutstilling ble utviklet på svært kort, men det er ikke det eneste problemet. Som både Grønstad og Marschall påpeker, handler utstillingen på Ncome Museum mer om zuluenes kulturarv enn om slaget, og andre relevante grupper knyttet til slaget blir utelatt. Dermed blir utstillingen allikevel unyansert. Zulukulturen blir fremstilt som homogen, statisk og stereotyp. Utviklingen av utstillingen har også blitt trukket i en radikal zulu-nasjonalistisk retning. Med en slik skjev og forenklet fremstilling, mister den mye av sin betydning. Den nye utstillingen på Blood River Museum fra 2002, som åpner for og anerkjenner andre tolkninger. Allikevel får afrikandernes versjon fortsatt en viss forrang, ifølge Marschall.⁹⁶

16. desember er en symbolsk viktig dag i Sør-Afrika. Dagen ble i 1952 omdøpt fra *Dingaan's Day* til *Day of the Vow* eller *Day of the Covenant*. Etter 1994 ble den omdøpt til *Day of Reconciliation*, «Forsoningsdagen».⁹⁷ Hvordan kan man oppnå forsoning når man ikke er enig om hva som skjedde eller hvilken betydning hendelsene skal tillegges? Dalifa Ngobese var med på utviklingen av utstillingen ved Ncome Museum i 2008.⁹⁸ Hun og Theophilus Mukhuba skrev en artikkel i 2018 hvor de blant annet drøfter mange alternative tolkninger av hendelsene i 1838 og påpeker at det er stor splid om hva som faktisk skjedde.⁹⁹

Hendelsene ved Ncome/Blood River i 1838 har betydd og betyr fortsatt vidt forskjellige ting for zuluene og afrikanderne. Derfor har de naturligvis også forskjellige fortellinger om hendelsene. De to utstillingene på de to museene forteller hver sin historie og hevder at deres egen historie er den sanne. Afrikanderne feirer en seier, en symbolsk seier for den hvite, kristne sivilisasjonen over hedensk barbari. De feirer at gud ga dem seieren og er dermed en bekreftelse på at de guds utvalgte folk. For zuluene er 16. desember forbundet med nederlag og undertrykkelse. Slaget settes inn i en større sammenheng der zuluenes store rike begynte å rakne, mye på grunn av indre maktkamp.¹⁰⁰

Som et forsøk på forsoning ble det bygget en bro over elva. Etter mange forsinkelser ble gangbroen over elva åpnet den 16. desember 2014. Da kunne turister enkelt ta seg fra det ene museet til det andre, og dermed slippe den tre kilometer lange omveien.¹⁰¹ Det finnes neppe

---

⁹⁶ Grønstad 2012: 70-72; Marschall 2010: 291-294; Schönfeldt-Aultman 2006: 215-234.

⁹⁷ Marschall 2010: 285

⁹⁸ Grønstad 2012: 61

⁹⁹ Ngobese Mukhuba 2018: 11751-11761

¹⁰⁰ Ngobese & Mukhuba 2018: 11758

¹⁰¹ Grønstad 2012: 56; Ngobese & Mukhuba 2018: 11756

et mer symbolsk tegn på forsoning enn bygging av en bro. Broen til tross, den reelle forsoningen mangler, skal vi tro Marschall.¹⁰²

Et minnesmerke for falne zuluer i slaget ble avduket i 1998 og står som motstykke til monumentene på andre siden av elva.¹⁰³ De to museene og mangelen på et felles minnesmerke, er karakteristisk for en «mangfoldig» minnestrategi. Strategien går ut på å balansere apartheid-monumentene med nye monumenter. Slaget som lenge kun har hatt én offisiell tolkning, nemlig afrikandernes, har blitt forsøkt balansert. Afrikandernes tolkning er ikke forkastet i det nye Sør-Afrika, men får heller ikke stå uimotsagt. En ny og annerledes tolkning av hendelsen står ved siden av den gamle, eller retter sagt på andre siden av elva fra den gamle. Den samme hendelsen, slaget 16. desember 1838, er tolket og fortalt på to forskjellige vis i de to museene. Totalt sett er hele «minnestedet» et mangfoldig minne.

Marschall har i likhet med Holmes & Loehwing drøftet den sørafrikanske minnepolitikken etter 1994. Det som er typisk for sørafrikanske monumenter og minnesmerker reist etter 1994 er, ifølge Marschall, at de er «vanlige» monumenter. Selv om de utfordrer en tolkning av fortiden, anerkjenner de samtidig monumenter som medium i det offentlige rom. De ønsker ikke å konfrontere de gamle monumentene, bare å utligne dem.¹⁰⁴

Et eksempel på den sørafrikanske reaksjonen på det gamle minnelandskapet har vært å sette opp statuer av såkalte frigjøringshelte fra antiapartheid-bevegelsen vis-à-vis gamle statuer fra koloni- eller apartheidtiden. De er fullt og helt monumenter, men med en symbolsk plassering. Totalen blir at de mangfoldiggjør og balanserer landskapet uten å fortrenge. Denne strategien er også synlig på Ncome/Blood River. To museer, to fortellinger om den samme hendelsen, på hver sin side av ei elv. Sjelden har den mangfoldige minnetradisjonen vært tydeligere.¹⁰⁵

Et mangfoldig uttrykk

Vi kan se en mangfoldiggjøring av Voortrekkermonumentet på flere måter. For det første kan vi med Holmes & Loehwings undersøkelse sette monumentet inn et større minnelandskap, som siden 1994 har blitt mangfoldiggjort ved å legge til nye monumenter og minnesmerker i tillegg til de gamle, med hensikt å skape sosial rettferdighet og forsoning. I Freedom Park kan vi se elementer av en mangfoldig minnepolitisk tilnærming, for eksempel minneveggen.

---

¹⁰² Marschall 2010: 316

¹⁰³ Marschall 2010: 295

¹⁰⁴ Marschall 2010: 299-301

¹⁰⁵ Marschall 2010: 298-300, 310-315

Marschall anser Freedom Park som motstykke til Voortrekkermonumentet. Monumentet balanseres og kommenteres av Freedom Park.¹⁰⁶

For det andre kan vi se en indre mangfoldiggjøring ved Voortrekkermonumentet som Grundlingh og Autry har vist. Statusen som kulturminne, opprettelsen av et kulturarsenter som har fokus på mer enn bare trekket, og det faktum at besøkende tilbys en rekke forskjellige opplevelser og fasiliteter som man kan forvente og finne på et turiststed, gjør at stedet får et mer mangfoldig uttrykk. Mooreng & Twala mener forsøkene på å skape et mer representativt og inkluderende monument ikke har lyktes i noen særlig grad, uten at de gir noen presis begrunnelse for sin påstand.¹⁰⁷

Et argument for at de ikke har lyktes kan være at det er få forsøk på å skape balanse i historiefortellingen ved monumentet. Riktignok står det en zulu-stråhytte like ved inngangen til selve monumentet, som et forsøk på bedre representasjon og balanse. Og i deler av museumsutstillingen betviles den store betydningen av trekket. Dermed står museumsutstilling noe i kontrast til monumentet.¹⁰⁸ På hjemmesiden står det følgende om utstillingen:

*The Exhibition will primarily be directed at international visitors, with the aim of doing justice to the history, role and contribution of the Afrikaners to South Africa in an honest and objective (as far as possible) manner.*¹⁰⁹

Kommentaren «as far as possible» kan tolkes som at ledelsen er bevisst på at historien aldri er objektiv og at fremstillingen i monumentet er kraftig fordreid.

Totalt sett har historiebruken ved Voortrekkermonumentet blitt mer mangfoldig de siste 30 årene. Med utgangspunkt i Karlssons typologi kan vi si at satsningen på turismen vitner om en *kommersiell* historiebruk. Den *ideologiske* bruken til nasjonalistiske formål har kommet mer i bakgrunnen. For noen afrikandere er fortsatt Voortrekkermonumentet viktig både ideologisk og *eksistensielt*, det holdes for eksempel gudstjeneste inne i monumentet den 16. desember hvert år.¹¹⁰

Den *politiske* bruken kan tolkes på flere måter. Forandringene, kommersialiseringen og avpolitiseringen kan kanskje brukes til å argumentere for at monumentet har blitt et symbol på en reformert og moderat afrikander-patriotisme, med fokus på bevaring av kulturarv

---

¹⁰⁶ Marschall 2010: 298; Stugu 2016: 88

¹⁰⁷ Moreng & Twala 2014: 494

¹⁰⁸ Lichtenstein 2013; Voortrekker Monument (u.å.). Hentet fra <http://www.vtm.org.za/zulu-hut/> (sist lest 29.04.2019)

¹⁰⁹ Voortrekker Monument (u.å.). Hentet fra <http://www.vtm.org.za/heritage-centre/> (sist lest 29.04.2019)

¹¹⁰ Voortrekker Monument (u.å.). Hentet fra <http://www.vtm.org.za/annual-events/> (sist lest 29.04.2019)

fremfor ideologisk mobilisering. Samtidig kan den samme utviklingen vitne om politisk bruk av styresmaktene for i deres mangfoldig minnepolitikk. Grundlingh spør: har monumentet blitt et symbol på antiapartheid-bevegelsens seier?¹¹¹ Som destinasjon for skoleturer og bruk i historieundervisning kan bruken av monumentet klassifiseres som *pedagogisk* historiebruk.

Med Stugus typologi for historiebruk kan vi si at monumentet og dets budskap brukes som et *redskap* for staten i implementeringen av deres mangfoldige minnepolitikk. Monumentområdet med alle tilbudene for turister, brukes til rekreasjon og *opplevelse* for flertallet av besøkende. Museet og kulturarsenteret er kilder til kunnskap om afrikandernes historie. Kunnskapen besøkende kan tilegne seg, er ressurser til *orientering*.

I neste kapittel skal vi undersøke nærmere likhetene mellom utviklingen av det mangfoldige minnelandskapet og utviklingen av læreboklitteraturen i historiefaget. Disse likhetene kan settes i sammenheng med sannhets- og forsoningskommisjonen arbeid og betydning.

Kap. 6: I et større perspektiv

Er de sørafrikanske myndighetenes valg med å kun kommentere og balansere gamle monumenter med nye, et tegn på en sørafrikansk *Vergangenheitsbewältigung* etter 1994?

*Vergangenheitsbewältigung*¹¹² er et begrep som beskriver den tyske prosessen med å bearbeide arven fra Nazi-Tyskland. Prosessen går ut på å undersøke, analysere og bearbeide hendelsene som foregikk i tyskkontrollerte områder før og under andre verdenskrig. Tyskere bærer med seg en viss skyld og ansvarsfølelse for brutalitetene deres forfedre begikk, støttet eller måtte samtykke til. Skylden og ansvarsfølelsen bæres overfor ofrene og deres etterkommere. Krigsforbryterne er straffet for sine handlinger, men den moralske skylden angår alle tyskere, individuelt og kollektivt. Nazistenes handlinger (og relevansen) var lenge kun diskutert i akademiske kretser, men fikk senere oppmerksomhet i offentligheten. Minnet om krigen holdes i live for at man ikke skal glemme. Det ble blant annet satt opp minnesmerker viet krigens ofre. Den viktigste bearbeidelsen foregikk (og foregår) hos tyskerne selv.¹¹³

Uten å trekke parallellene for langt, hadde Sør-Afrika en lignende prosess etter 1994. Etter apartheid ble opphevet ble det satt ned en sannhets- og forsoningskommisjon i 1995. Den

---

¹¹¹ Grundlingh 2001: 104

¹¹² Begrepet er sammensatt av *Vergangenheit*, «fortid» og *bewältigung*, av verbet (zu) *bewältigen*, «(å) makte, mestre, klare, få bukt med, overvinne, bearbeide.» En mulig oversettelse er «fortidsbearbeidelse».

¹¹³ Rutschmann 2011: 5-19

skulle ikke dømme, men skulle legge til rette for at ofre og overgripere fikk fortelle sine historier. Ofrene ble hørt og overgriperne kunne få amnesti og tilgivelse. Hensikten var å få frem sannheten, legge den traumatiske fortiden bak seg og møte fremtiden som én sørafrikansk nasjon, en statsborgerlig nasjon vel og merke. Forsoning var det overordnede målet.¹¹⁴

Poenget er å trekke denne forsoningstanken inn i diskusjonen om den sørafrikanske minnepolitikken. Ved å la monumentene stå side om side, lar man dem fortelle sin versjon av historien uten å felle noen dom. Den mangfoldige minnepolitikken er kanskje Sør-Afrikas måte å bearbeide fortiden på. Denne minnepolitikken har også mangler. Som vi å i forrige kapittel, har misnøyen ført til protester mot «gamle» monumenter.

Sannhets- og forsoningskommisjonen er en av flere velegnede «mekanismer» for å bearbeide en traumatisk fortid. Fysisk kulturarv, som minnesteder, er også en slik arena, skriver antropologen Lynn Meskell og arkeologen Colette Scheermeyer. Etter 1994 har staten brukt store summer på storslåtte monumenter og minneparker, hvor den uttalte hensikten er forsoning. Disse prosjektene er, ifølge den nevnte forskerne, av liten betydning for sørafrikanere flest og er heller rettet mot utenlandske turister. De hevder prosjekter som Freedom Park handler mer om politiske pomp og prakt enn forsoning og nasjonsbygging.¹¹⁵ Freedom Park står uansett som et svar til Voortrekkermonumentet. Er denne mangfoldigheten et uttrykk for en mer utviklet historiebevissthet der det er plass til flere historier på én gang?

Den tyske historieteoretikeren Jörn Rüsen har laget en typologi som Klas-Göran Karlsson kaller det en typologi over historiebevissthet som kommer til uttrykk gjennom fortellinger.¹¹⁶ Jörn Rüsen selv kaller det ulike typer «historiefortelling» (historical narration).¹¹⁷

Historiefortellingens og historiebevissthetens generelle funksjon er orienterende. Den mobiliserer minne og setter livet inn i en større tidsramme, den gir en forestilling om historiens gang, og styrker den historiske identiteten, ifølge Rüsen.¹¹⁸

Karlsson beskriver den første kategorien (traditional narrative) som en *tradisjonell fortelling*. Et bedre begrep er kanskje *tradisjonsbærende* fremfor tradisjonell. Det er ikke fortellingen i

---

¹¹⁴ Graybill 2002: 11, 57-79; Stugu 2012: 66-67

¹¹⁵ Meskell & Scheermeyer 2008: 153-173.

¹¹⁶ Karlsson 2016: 60-62

¹¹⁷ Rüsen 1987: 87-97

¹¹⁸ Rüsen 1987: 90; Rüsen 1989: 39

seg selv som er tradisjonell. Det er fortellingen som er en bærer av en tradisjonsorientert historiebevissthet.

Den tradisjonsbærende fortellingen holder tradisjoner i live, minner om opphav og de nedarvede moralske forpliktelser det medfører. Den tradisjonsfokuserte historiebruken er en ukritisk bærer av forestillinger om samfunnets og nasjonens kontinuitet og av «samfunnsbevarende verdier». Kritik og nytenkning er ikke velkomne. Den tradisjonsorienterte historiebevisstheten kommer til uttrykk i for eksempel taler og offentlige monumenter. Den har en bekreftende funksjon. *Den eksemplariske fortellingen* om fortiden gir generelle moralske leveregler og har dermed en regulerende funksjon. Moraliserende fortellinger om fortiden styrer utviklingen videre ved at man lærer av historien. Moralens gyldighet bekreftes av dens tidløshet.¹¹⁹

Den kritiske fortellingen utfordrer den tradisjonsbærende fortellingens troverdighet og påpeker avvik fra det eksemplariske. Den bygger på systematisk tvil og fremholder at man ikke er bundet av historien og at det ikke noe «å hente» der heller. Den har altså en benektende funksjon. *Den genetiske fortellingen* fokuserer på forandring og har en transformativ funksjon. Endringen i seg selv gir mening til historien, endring er det eneste permanente. Den er hverken krampaktige fastholdene eller destruktivt forkastende. Ulike synspunkter er velkomne fordi de kan integreres i et større endringsperspektiv.¹²⁰

Rüsen bruker typologien til beskrive ulike steg i utviklingen av historisk tenkning og historiebevissthet, for å finne den dominerende fortellingen i store epoker i verdenshistorien.¹²¹ Disse fortellingene kan ordnes i en logisk og kronologisk rekkefølge, ifølge Rüsen. Han skriver:

*Historically, historiography can be seen in the light of a general tendency leading traditional narratives to exemplary and exemplary to genetical ones; the critical narratives are catalysts.*¹²²

Denne oppgaven bruker denne modellen på mikronivå på Voortrekkermonumentets historie og det minnelandskapet det er en del av. Som Rüsen selv har skrevet, kommer den tradisjons-

---

¹¹⁹ Rüsen 1987: 90-93; Rüsen 1989: 43-50; Karlsson 2016: 60-62

¹²⁰ Rüsen 1987: 90-93; Rüsen 1989: 43-50; Karlsson 2016: 60-62

¹²¹ Rüsen 1987: 90, 94-95

¹²² Rüsen 1987: 94

bærende fortellingen og historiebevisstheten frem i monumenter og taler. Begge er eksempler på offentlig historiebruk til politiske eller ideologiske formål. Rüsen skriver at alle fortellingene eller historiebevissthetene alltid er tilstede, men at én er dominerende.¹²³ Den tradisjonelle passer best til Voortrekkermonumentet både fordi det er et monument, men også fordi budskapet er et felles mytisk opphav og en påminnelse om de moralske forpliktelsene det medfører. Monumentet er i høyeste grad en ukritisk bærer av historiske forestillinger. Man kan også argumentere for at monumentets budskap og den politiske historiebruken, har eksemplariske islett. Den politiske bruken av historien på 1930-40-tallet, som uttrykt i taler ved monumentet, viste til historiske hendelser for å mobilisere tilhørerne. Moraliserende fortellinger, som de gudfryktige voortrekkerne under trekket, ble trukket frem for å vise den tidløse gyldigheten av heltedmodig forsvar av nasjonen mot ytre krefter.

Den kritiske impulsen, «katalysatoren», rydder vei for nye tolkninger av fortiden, ifølge Rüsen.¹²⁴ Den kritiske fortellingen er ikke tydelig ved Voortrekkermonumentet, det er heller en raskt overgang fra den tradisjonelle (med eksemplariske islett) til den genetiske. En realhistorisk katalysator er selvsagt apartheids fall tidlig på 1990-tallet. Som vist i forrige kapittel har monumentets uttrykk blitt mer mangfoldig, og inngår selv i et mangfoldig minnelandskap som domineres av en genetisk historiebevissthet. Hele minnelandskapet er et uttrykk for en genetisk historiebevissthet, der ulike fortellinger er velkomne. Monumenter er i seg selv er statiske, men om man ser på dem som punkter på en utviklingslinje, kan de integreres i et større endringsperspektiv, som er typisk for den genetiske fortellingen. Monumenter fra kolonitiden, apartheidtiden og det nye Sør-Afrika viser ulike perioder i Sør-Afrikas offentlige historie.

Den generelle sørafrikanske historiografien, inklusive skolebøker, har utviklet seg på 1900-tallet. Fra den nasjonalistiske skolen, gjennom den liberale i mellomkrigstiden og til den revisjonistiske skolen fra 1960-70-tallet av. Det første tiåret etter 1994 har historiografien, ifølge historieprofessor Wessel Visser, ikke tatt noen klar retning annet enn at et større spekter av temaer og vinklinger undersøkes. Tollefsen har påpekt at de nye lærebøkene i historie etter 1994 ikke presenterer én sann fortid, men presenterer ulike perspektiver, uten noen endelig konklusjon.¹²⁵ Det er ut til å være visse likhetstrekk mellom utviklingen i

---

¹²³ Rüsen 1987: 90, 95

¹²⁴ Rüsen 1987: 92

¹²⁵ Tollefsen 2007: 59-98; Visser 2004: 6-19

skolebøker og i minnepolitikken i Sør-Afrika etter 1994. Dette kan være manifestasjoner av den samme genetiske historiebevisstheten.

Kap. 7: Konklusjoner

I denne oppgaver har jeg forsøkt å svare på blant annet hvilken funksjon Voortrekkermonumentet hadde i sin samtid. Det ble bygget for fremme en bestemt historieforståelse som skulle styrke afrikandernasjonalismen i sin samtid. Budskapet i monumentet og den politiske bruken av det på 1930-40-tallet legitimerte afrikandernes plass i Sør-Afrika og makten til å styre over de svarte. Det store trekket og voortrekkerens ånd ble brukt som et redskap av Nasjonalistpartiet for å legitimere en diskriminerende politikk. Apartheid-styret forsøkte å legitimere seg selv ved å skape en enhetlig historiefortelling basert mytiske forestillinger om eget opphav, der de selv var hovedpersoner og helter. Fortellingene er konstruert i etterkant basert på utbredte forestillinger. Voortrekkermonumentet er manifestasjon av et mytologiserende historiesyn.

Et annet spørsmål som ble stilt innledningsvis i oppgaven var hvorfor monumentet har fått lov til å bli stående. Det har blitt stående av flere grunner, det var en del av avtaleverket, det gir staten inntekter fra turisme, og er en brikke i den mangfoldige minnepolitikken. For Voortrekkermonumentets del kan vi se en ytre og indre mangfoldiggjøring. Monumentet har utvidet sitt tilbud til besøkende og flere aspekter ved afrikandernes historie og kulturarv er nå representert. Historiebruken ved monumentet har også blitt mer mangfoldig. Monumentet har fått et noe dempet uttrykk som følge av det mangfoldige tilbudet på stedet, og har i tillegg blitt kommentert av Freedom Park like ved.

Ytre sett er Voortrekkermonumentet en del av et større minnelandskap. Staten har valgt å «kommentere» og balansere de gamle monumentene med nye, i håp om at en bredere representasjon skal føre til forsoning og forbrødring. Fordelen med å beholde de gamle monumentene er at minnet om fortiden holdes i live, og kan brukes for å reflektere over representasjonen av fortiden, blant annet i skolesammenheng. Monumentet blir dermed en ressurs til orientering og refleksjon over fortidens mange tolkninger. Monumentet har også dermed fått en betydningsendring fra være en hyllest til voortrekkerne, til å bli en påminnelse om gammel urett og viktigheten av å ikke glemme. Sånn sett er monumenter viktig arenaer for forsoning, noe som er særlig viktig i et land som Sør-Afrika, som har en traumatisk fortid.

Det er visse likheter mellom minnepolitikken og lærebøkene i historie i det nye Sør-Afrika. Lærebøkene forteller ikke én sann versjon av historien, men lar ulike tolkninger og perspektiver stå side om side. Dette kan være manifestasjoner av det Jörn Rüsen kaller en genetisk historiebevissthet. Vi kan ane en utvikling fra et tradisjonspreget og ensidig perspektiv i den offentlige historiebruken, til en mer åpen og mangfoldig tilnærming som utfordrer det tidligere tolkningshegemoniet. I denne nye historiefortellingen er formålet at hele den sørafrikanske nasjonen skal være representert.

Litteratur

- Autry, R. K. (2012). The Monumental Reconstruction of Memory in South Africa: The Voortrekker Monument. *Theory, Culture & Society* 29(6), 146-164.
<https://doi.org/10.1177/0263276412438596>
- Britz, D. (2018). The Religious statement of the Voortrekker Monument as a site of Afrikaner memory: Origin, composition and reception. *HTS Teologiese Studies/Theological Studies*, 74(3), 1-9. <https://doi.org/10.4102/hts.v74i3.5142>
- Clark, L. N. & Worger, W. H. (2004). *South Africa: The Rise and Fall of Apartheid*. London: Pearson Education.
- Crampton, A. (2001). The Voortrekker Monument, the birth of apartheid, and beyond. *Political Geography*, 20(2001), 221-246.
[https://doi.org/10.1016/S0962-6298\(00\)00062-7](https://doi.org/10.1016/S0962-6298(00)00062-7)
- Delmont, E. (1992). The Voortrekker Monument: Monolith to Myth. Innlegg presentert ved Wits History Workshop, 16-18 juli 1992.
- Eriksen, T. L. (2016). *Sør-Afrikas historie: Førkoloniale samfunn, apartheid og frigjøring*. Oslo: Portal.
- Folkenborg, H. R. (2018). *Én fortid – mange fortellinger: Introduksjon til historiebruk*. Oslo: Cappelen Damm.
- Giliomee, H. (2003). *The Afrikaners: Biography of a people*. London: Hurst & Company.
- Graybill, L. S. (2002). *Truth and Reconciliation in South Africa: Miracle or Model?* London: Lynne Rienner Publishers.
- Grundlingh, A. (2001). A Cultural Conundrum? Old Monuments and New Regimes: The Voortrekker Monument as Symbol of Afrikaner Power in a Postapartheid South Africa. *Radical History Review*, 81(6), 95-112.
<https://doi.org/10.1215/01636545-2001-81-94>
- Grønstad, L. (2012). To sider av same slag: Utstillingsanalyse av musea på Ncome Blood River Battle Site. *Nordisk Museologi*, 2012(1), 56-74.
- Holmes, C. E. & Loehwing, M. (2016). Icons of the Old Regime: Challenging South African Public Memory Strategies in #RhodesMustFall. *Journal of Southern African Studies*, 42(6), 1207-1223. <https://doi.org/10.1080/03057070.2016.1253927>
- Kenotaf. (2018) I *Store norske leksikon*. Hentet fra <https://snl.no/kenotaf>
- Karlsson, K. G. (2016). Historia, historiedidaktik och historiekultur: teori och perspektiv. I K. G. Karlsson, U. Zander (Red.), *Historien är närvarande: Historiedidaktik som teori och tillämpning* (s. 13-89). Lund: Studentlitteratur.
- Kvande, L. & Naastad, N. (2013). *Hva skal vi med historie? Historiedidaktikk i teori og praksis*. Oslo: Universitetsforlaget.

- Le May, G. H. L. (1995). *The Afrikaners: an historical interpretation*. Oxford: Blackwell Publishers.
- Lichtenstein, A. (2013, 13. mars). The Voortrekker Monument and “the many mistakes” of the Afrikaner past. *Africa Is A Country*. Hentet fra <https://africasacountry.com/2013/03/the-voortrekker-monument-and-the-many-mistakes-of-the-afrikaner-past> (sist lest 25.04.2019).
- Marschall, S. (2010). *Landscape of Memory: Commemorative Monuments, Memorials and Public Statuary in Post-apartheid South Africa*.
- Meskell, L. & Scheermeyer, C. (2008). Heritage as therapy: Set Pieces from the New South Africa. *Journal of Material Culture*, 13(2), 153-173.
- Moreeng, B. & Twala, C. (2014). Monuments as Spaces for Enhancing Social Justice and Sustainable Learning in History Teaching: A Case of the Voortrekker Monument. *Meditarranean Journal of Social Sciences*, 5(7), 491-497. <https://doi.org/10.5901/mjss.2014.v5n7p491>
- Ngobese, D. & Mukhuba, T. (2018). Re-inventing the Battle of Ncome/Blood River: Reflection on its Contested Historical Consciousness and Commemorative Events. *Gender & Behavior 2018*, 11751-11761.
- Palmer, R. R., Colton, J., Kramer, L. (2014). *A History of Europe in the Modern World* (11. utg.). New York: McGraw-Hill Education.
- Reid, R. J. (2012). *A History of Modern Africa: 1800 to the Present* (2. utg.). Chichester: Wiley-Blackwell.
- Rüsen, J. (1987). Historical Narration: Foundation, Types, Reason. *History and Theory*, 26(4), 87-97. <https://doi.org/10.2307/2505047>
- Rüsen, J. (1989). The Development of Narrative Competence in Historical Learning – An Ontogenetic Hypothesis concerning Moral Consciousness. *History and Memory*, 1(2), 35-59. Hentet fra <https://www.jstor.org/stable/25618580>
- Rutschmann, P. (2011). Vergangenheitsbewältigung: Historikerstreit and the Notion of Continued Responsibility. *New German Review: A Journal of Germanic Studies*, 25(1), 5-19. Hentet fra <https://escholarship.org/uc/item/1fg6076b>
- Schönfeldt-Aultman, S. M. (2006). Monument(al) Meaning-Making: The Ncome Monument & Its Representation of Zulu Identity. *Journal of African Cultural Studies*, 18(2), 215-234. <https://doi.org/10.1080/13696810601106127>
- Shillington, K. (2012). *History of Africa* (3. utg.). London: Palgrave Macmillan.
- Steenkamp, A. (2006). Apartheid to democracy: representation and politics in the Voortrekker Monument and Red Location Museum. *Architectural Research Quarterly* 10(3-4), 249-254. <https://doi.org/10.1017/S1359135506000352>
- Stugu, O. S. (2008). *Historie i bruk*. Oslo: Det Norske Samlaget.

- Stugu, O. S. (2012). Nytt regime – ny fortid? Historie og skolereform i Sør-Afrika. I T. Solhaug, K. Børhaug, O. S. Stugu, O. K. Haugløy (Red.), *Skolen, nasjonen og medborgaren* (s. 55-69). Trondheim: Tapir Akademiske Forlag.
- Stugu, O. S. (2016). *Historie i bruk* (2. utg.). Oslo: Det Norske Samlaget.
- Tollefsen, L. (2007). *Mytens makt: Sør-Afrika, nasjonal identitet og historiefremstilling* (Hovedoppgave i historie). NTNU, Trondheim.
- Visser, W. P. (2004, september). *Trends in South African historiography and the present state of historical research*. Innlegg presentert ved Nordic African Institute, Uppsala. Hentet fra <http://fliphtml5.com/blbz/zrzp/basic>
- Zander, U. (2016). Historiekulturella manifestasjoner: historia i ord, bilder och musik. I K. G. Karlsson, U. Zander (Red.), *Historien är närvarande: Historiedidaktik som teori och tillämpning* (s. 91-175). Lund: Studentlitteratur.
- Voortrekker Monument (u.å.) Annual Events. Hentet 29.04.2019 fra <http://www.vtm.org.za/annual-events/>.
- Voortrekker Monument (u.å.) Heritage Center. Hentet 29.04.2019 fra <http://www.vtm.org.za/heritage-centre/>

